

de verpaupering in grote verlegenheid gebracht werden en naarstig naar oplossingen op zoek gingen. Deze zoektocht wordt door de auteur beschreven aan de hand van een indrukwekkende hoeveelheid literatuur.

Hij heeft het zich daarbij niet gemakkelijk gemaakt. Door te kiezen voor landen-studies is weliswaar een maximale opbrengst aan relevante studies gerealiseerd, maar dat is ten koste gegaan van de homogeniteit van de verzameling. Om effectief te kunnen vergelijken tussen verschillende landen, dient het stelsel van armenzorg in die afzonderlijke landen zelf toch in zekere mate uniform te zijn. Voor Engeland kan met reden gesteld worden dat dit het geval was, voor Frankrijk echter al veel moeilijker en voor Duitsland, dat in de behandelde periode geen staatkundige eenheid vormde, in het geheel niet. De vraag rijst daarom of het niet wenselijker ware geweest wanneer de auteur zich op wat kleinere onderzoekseenheden had gericht. Te denken valt aan een vergelijking van havensteden als Londen, Hamburg, Antwerpen en Amsterdam; of tussen nijverheidssteden als Gent en Lyon; of tussen plattelandsregio's met en zonder proto-industrie. De bestaande literatuur lijkt zo'n werkwijze niet bij voorbaat uit te sluiten.

Binnen een dergelijke, meer beperkte, context zou het analyse-schema dat Van Damme in het tweede hoofdstuk voorstelt, en dat naar mijn mening waard is om serieus genomen te worden, wellicht meer tot zijn recht gekomen zijn. Door zich op landen te concentreren, valt het de auteur moeilijk om dat schema consequent te gebruiken. Geregeld worden noties als staatsvorming en arbeidsmarkt aan de orde gesteld, maar ze vormen niet de rode draad van de analyse, zoals men op grond van de voorafgaande hoofdstukken zou verwachten. Vaak moet een toelucht genomen worden tot verklaringen ad hoc, waarvan de implicaties voor de theorie verder ook onbesproken blijven. Op zichzelf is het vergeeflijk dat de bibliografie geen volledigheid nastreeft, maar het is symptomatisch dat in het, overigens niet heel uitvoerige, gedeelte over Nederland, elke verwijzing ontbreekt naar het juist ook voor dit boek relevante artikel van Marco van Leeuwen en Frans Smits over 'Bedeling en arbeidsmarkt in Amsterdam in de eerste helft van de negentiende eeuw', dat in 1988 in het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* verscheen.

Desalniettemin zullen velen, ook schrijver dezes, regelmatig deze studie opslaan. In een onderzoeksveld dat al bijna te groot is geworden om als individueel historicus bij te houden, is een synthese van de aanwezige literatuur meer dan welkom. De theoretische gedeeltes bieden bovendien uitzicht op een benaderingswijze die de complexiteit van de voorgeschiedenis van de moderne welvaartsstaat recht doet. Als tussenbalans van het onderzoek naar de ontwikkeling van de sociale politiek in Europa is dit boek daarom van eminent belang.

Maarten Prak

A. J. C. M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Dissertatie Leiden 1989; Hollandse historische reeks XIV; Den Haag: Hollandse historische reeks, 1990, xvii + 513 blz., f95,-, ISBN 90 72627 05 9).

In het proefschrift dat hij in 1989 in Leiden verdedigde, werkt Gabriëls een visie op het functioneren van de stadhoudelijke macht uit die Geyl en De Wit al hadden aangeduid als een 'patronage systeem'. De rol van de erfstadhouders Willem IV en V, en hun hof, sinds 1747 staan hierin centraal. Zoals van een leerling van de betreurde D. J. Roorda (1923-1983) verwacht mocht worden, heeft de auteur zich goed georiënteerd bij Lewis Namier en diens analyses van de 'structuur der politiek' en vooral van *de political nation* (vgl. *Historici van de twintigste eeuw*

(1981) 162-180). Mede gevormd door de Leidse werkgroep 'Elites' heeft Gabriëls de prosopografische methode toegepast om politieke en familiale vervlechtingen in het patroon der politieke actoren op het spoor te komen. Zo gemakkelijk als dit klinkt op papier, zo moeilijk is het echter in zijn uitvoering.

We kennen het geraamte, het systeem zo men wil: zeven soevereine provincies, elk met haar staten-vergadering, welke op uiteenlopende manieren werd samengesteld. Machtige en minder krachtige steden, al dan niet stemhebbend, met hun patriciaat, hun oligarchie van regenten. En verder was daar een bepaald niet te verwaarlozen ridderschap: hoevele graven en baronnen spelen hier een rol! Een geluk bij deze bekende fragmentatie van overheidsgezag is de centralisatie in de persoon van de stadhouder. De historicus wordt begunstigd door het feit dat het, toegankelijke, Koninklijk Huisarchief een schat aan gedetailleerde brieven herbergt waaruit het dagelijkse contact van de stadhouders met hun plaatselijke vertrouwelingen mede te reconstrueren valt. In aanvulling daarop heeft Gabriëls vele particuliere brievencollecties en familiearchieven doorvorst en functioneel bij zijn onderzoek betrokken.

De auteur haalt breed uit. De eerste drie hoofdstukken behandelen als het ware de basis, de staatsrechtelijke structuur, de functie van de hoofdrolspelers, onder wie natuurlijk de hertog van Brunswijk. Weinig verrassends. Het vierde *caput* introduceert hofpersoneel en hovelingen: tussenpersonen tot wie men zich voor gunsten diende te wenden. De persoon was vaak belangrijker dan het ambt dat hij bekleedde. Gabriëls laat hier, en elders, het harde woord omkoperij vallen (118 vlg., 198). Maar mag men dit abjecte systeem eigenlijk wel afmeten aan de waardenschaal van de gebureaucratiseerde rechtsstaat, waarvan de fictie wil dat ieder er zijn plaats kent? Meer verheldering dan Von Kruedeners studie (1973) zou hier kunnen brengen diens gemankeerde voorbeeld Norbert Elias (*Die höfische Gesellschaft*, 1969)¹.

Centraal staat het vijfde hoofdstuk waarin een memorie als uitgangspunt wordt genomen, geschreven in 1749 door de machtige Hollandse edelman Willem Bentinck van Rhoon. Daarin zette deze zijn gedachten uiteen over de gewenste praktische uitoefening van de stadhouderlijke macht. Van diens meer institutioneel, staatsrechtelijk getinte voorstellen kwam echter weinig terecht. Informele patronage werd het wachtwoord: óók belangrijk overigens, zoals Gabriëls laat zien, als integrerend mechanisme.

Pièce de résistance zijn de drie laatste hoofdstukken (201-438) waarin de praktijk wordt geschetst op het niveau van de gewesten — elk met zijn eigen karakterisering; de wijze waarop de aanhangers van de prins hun buitencommissie bij de staten-generaal konden verkrijgen, en verliezen. Ups en downs van gunst en ongenade, van de politieke conjunctuur (patriottentijd!), de individuele bekwaamheid, de rol van nepotisme — dit alles wordt overzichtelijk, maar met gevoel voor het saillante detail beschreven.

Het resultaat is uiteindelijk een omvangrijke maar leesbare en goed toegankelijke studie. Velen zullen dit boek met profijt ter hand nemen om kennis te verkrijgen van de grote lijnen van het politieke systeem in de tweede helft van de achttiende eeuw, zowel op het niveau van 'Den Haag' als in de provincies. Zij zullen er vele onmisbare persoonlijke en zakelijke gegevens in vinden, niet in het minst dankzij de informatieve bijlagen (447-476). De redactie van de *Hollandse* historische reeks verdient lof voor haar grensoverschrijdende generositeit.

A. H. Huussen jr.

¹ In dat verband mag ook gewezen worden op H. Ch. Ehalt, *Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert* (München, 1980).

M. J. van Lieburg, H. A. M. Snelders, *'De bevordering en volmaking der proef-ondervindelijke wijsbegeerte'. De rol van het Bataafsch genootschap te Rotterdam in de geschiedenis van de natuurwetenschappen, geneeskunde en techniek (1769-1988)* (Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen XXIX; Amsterdam: Rodopi, 1989, 270 blz., f60,-, ISBN 90 5183 088 2).

Op 14 mei 1940 werd bij het bombardement op Rotterdam het Beursgebouw zwaar beschadigd en gingen onder andere het archief en de verzamelingen verloren van het Bataafsch genootschap voor proefondervindelijke wijsbegeerte, dat in het Beursgebouw zijn lokalen had. Ondanks het ontbreken van het archief heeft het genootschap in de na-oorlogse jaren niet te klagen gehad over belangstelling van de zijde van de historici. Bij de herdenking van het tweehonderdjarig bestaan in 1969 verscheen van de hand van A. Havinga, *Tweehonderd jaar bevordering van de proefondervindelijke wetenschappen*, in 1985 verzorgde M. J. van Lieburg, *Het Bataafsch genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam 1769-1984. Een bibliografisch en documenterend overzicht* en op basis van vooral dat laatste overzicht is nu weer een nieuwe studie verschenen.

Het accent is in dit nieuwe boek duidelijk gelegd op de inhoudelijke aspecten van de wetenschapsbeoefening zoals deze heeft plaatsgevonden in het kader van het genootschap. Na een algemeen hoofdstuk over de geschiedenis van het genootschap tot 1945 behandelt Snelders de natuurwetenschappen en techniek tot 1810, en Van Lieburg de geneeskunde in die periode; vervolgens bespreekt Snelders weer de natuurwetenschappen en techniek in de periode 1810-1940, gevolgd door Van Lieburg die de geneeskunde in dat tijdvak behandelt. Het boek wordt afgesloten met een algemeen hoofdstuk over de na-oorlogse geschiedenis en het gebruikelijke naverk van noten, literatuur en registers (op personen en op prijsvragen en verhandelingen). De grootste aandacht gaat niet onbegrijpelijk uit naar de eerste halve eeuw van de geschiedenis van het genootschap; ruim de helft van het boek is gewijd aan de periode tot 1810. Juist in die periode leverde het genootschap namelijk in de vorm van prijsverhandelingen originele bijdragen aan de ontwikkeling van wetenschap en techniek. In het desbetreffende hoofdstuk gaat Snelders uitvoerig in op de rol die het genootschap heeft gespeeld bij de introductie van de stoommachine en op de onderzoeken die scheikundigen als Van Marum, Deiman en Paets van Troostwijk hebben verricht ter adstructie van de zuurstofchemie van Lavoisier. Verder telde in deze periode de geneeskunde in het leven van het genootschap nog volledig mee. Na een stille periode in het midden van de negentiende eeuw keerde de geneeskunde tegen het eind van de eeuw wel weer terug op het programma, maar nooit meer in die mate waarin het vak in de eerste decennia een rol gespeeld had.

Zowel de bijdragen van Snelders als die van Van Lieburg hebben een sterk documenterend karakter. Alle prijsvragen (ook de nooit uitgeschreven conceptprijsvragen) en verhandelingen worden besproken, samengevat en van wetenschapshistorisch commentaar voorzien. Vooral Van Lieburg gaat in zijn hoofdstuk over de geneeskunde van 1769 tot 1810 zeer ver. De toenmalige medische wetenschap wordt in specialismen opgedeeld en per specialisme (bijvoorbeeld chirurgische casuïstiek) worden alle onderdelen afgewerkt (herniologie, blaas- en galstenen, gezwellen, mondaandoeningen). De vraag doet zich voor waartoe die gedetailleerde behandeling van prijsvragen en verhandelingen dient, zeker als toch het grootste gedeelte van de bijdragen niet grensverleggend kan worden genoemd. De lezer krijgt soms wat al te veel de indruk een aangekleed prijsvragenregister in handen te hebben.

Door de sterke concentratie op de inhoud van de prijsvragen en verhandelingen is de situering van het genootschap in het geheel van het wetenschappelijk leven in Nederland in de